

Perkament is niet louter een materiaal uit het verleden. Het wordt nog steeds gebruikt voor belangrijke oorkondes, voor Joodse religieuze geschriften, door kunstenaars. Op de Vlaamse Topstukkenlijst vinden we voorbeelden terug van de negende eeuw tot 1800.

Kennis in een koud klimaat

Perkament op de Topstukkenlijst

TEKST **LEEN HUET**

Anoniem, *Evangelarium met zilverbeslag*, 10e-14e eeuw, 34 x 25 cm, Teseum, Tongeren, foto: KIK-IRPA, Brussel, www.kikirpa.be

Ze liggen nog niet zo ver achter ons, de tijden waarin elke drager van kennis kostbaar was. Stel je voor: je leeft in een tijd waarin het vermogen om te schrijven zeldzaam is, alle materialen die je daarvoor gebruikt moeten met de hand vervaardigd worden door specialisten, en wat je gaat schrijven wordt bepaald door overlevering en noodzaak. In de klassieke oudheid maakte men rondom de Middellandse Zee courant rollen papyrus om op te schrijven; wanneer we vandaag op een website naar beneden scrollen, dan lezen we als een Romein uit de tijd van keizer Augustus of een Helleen in Alexandrië, papyrus afrollend om een tekst tot het einde toe te volgen.

In het koude en vochtige klimaat van West-Europa bleek papyrus al gauw een te fragiel materiaal. Hier schakelde men in de vroege middeleeuwen over op perkament, ook al een sinds eeuwen gebruikte drager van het schrift: veel duurzamer, veel duurder. Perkament is immers dierenhuid, gereinigd, onthaard en opgespannen, afgeschraapt en gladgemaakt. Hoe jonger het dier, hoe fijner het perkament. Perkament werd ook anders verwerkt: men kleefde geen stroken aan elkaar tot rollen, maar vouwde en sneed het perkament tot *codices*, boeken zoals wij die kennen.

Eeuwenlang was het vervaardigen van boeken de taak van kloosterlingen. Die boeken waren meestal bestemd voor eigen gebruik in het klooster of in andere kloosters: bijbels, muziekboeken, liturgische werken. Met de opkomst van de steden verschoof het centrum van deze activiteit: er ontstonden gespecialiseerde ateliers, die boeken niet alleen meer op bestelling maakten, maar die dankzij een doorgedreven taakverdeling boeken zelfs uit voorraad konden aanbieden. Dergelijke ateliers

Meester(s) van de Goudrankengroep, *Getijdenboek*, 1430, 18,1 x 13,3 cm, Openbare Bibliotheek (Hoofdbibliotheek Biekorf), Brugge, foto: © Openbare Bibliotheek Brugge

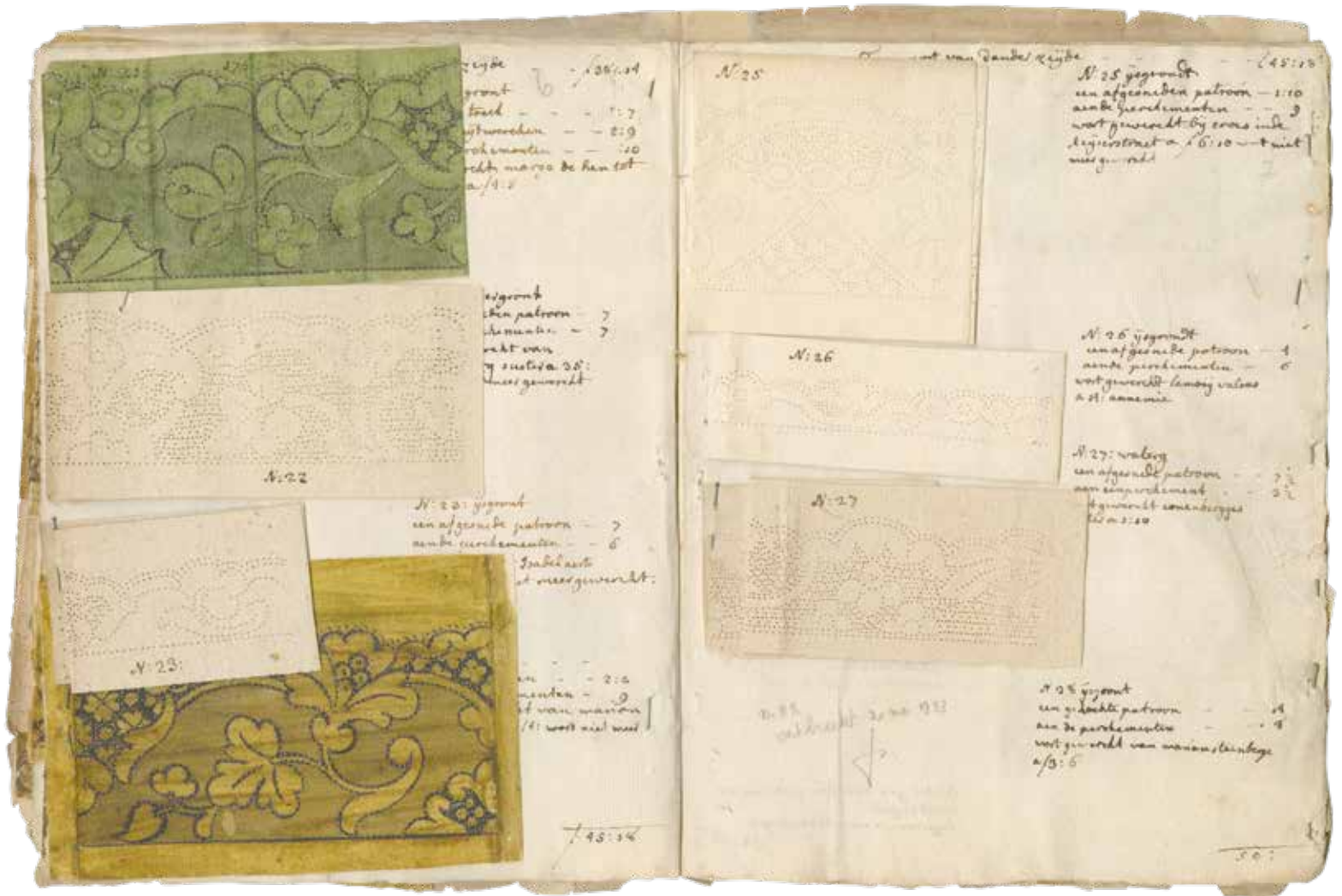
hadden kopiisten in dienst, getraind om een gelijkvormig handschrift te produceren, en miniaturisten die initialen kleurden of versierden, marges decoreerden of zelfs hele bladzijden versierden met afbeeldingen. Meestal overzag een enkele *librarius* de productie van het hele boek en stemde hij de activiteiten van zijn medewerkers zo efficiënt mogelijk op elkaar af. Daarnaast waren er de beroemde miniaturisten die in opdracht van vorsten en adel werkten en absolute topstukken afleverden, zoals de gebroeders Van Limburg, Simon Bening of Giulio Clovio.

Religieus perkament

Een belangrijk voorbeeld van perkament op de Topstukkenlijst is een evangelarium uit de elfde eeuw, waaraan een muziekhandschrift uit de dertiende eeuw is toegevoegd; het geheel is gevat in een kostbare, gedreven zilveren lijst uit de veertiende eeuw. Het muziekhandschrift toont aan dat polyfonie hier al in de dertiende eeuw ingeburgerd was en het geeft een mooi beeld van de manier waarop gregoriaanse en polyfone muziek gebruikt werden tijdens de kerstperiode.

Ook een volledige bibliotheek kan een topstuk zijn: de middeleeuwse bibliotheek van de Abdij ten Duinen telt liefst 582 handschriften, gemaakt van de twaalfde tot de vijftiende eeuw, waaronder enkele schitterend verluchte boeken zoals een *Facta et Dicta Memorabilia* van de Romein Valerius Maximus. Een volledig overgeleverde bibliotheek van deze omvang is uiteraard een bijzonder rijke bron voor de culturele en intellectuele geschiedenis van onze contreien.

Getijdenboeken waren de bestsellers van de late middeleeuwen. Deze boeken boden leken de mogelijkheid om hun dag te structureren zoals kloosterlingen dat deden, met gepaste teksten voor de acht klassieke gebedsmomenten (van de metten tot de vespers). Het getijdenboek was de lekenversie van het brevier. Op de Topstukkenlijst vinden we een exquis voorbeeld (in 2023 aangekocht door de Vlaamse overheid), gemaakt in Brugge omstreeks 1430, in het atelier van de Meesters van de Goudrankengroep. Deze anonieme meesters worden zo genoemd omdat ze de achtergronden van hun taferelen versierden met gouden krullen en ranken, niet met landschappen; hun werk

Insolvente Boedelskamer, 1512-1800, Felixarchief, Antwerpen

bevindt zich in de belangrijkste handschriftencollecties ter wereld. Het handschrift kan bogen op twaalf volbladminiaturen, in schitterende kleuren en met brede randen vol bloemen; de stijl is wat ouderwets, zeer geschikt om een nieuw stedelijk clientèle vertrouwen in te boezemen. Volbladminiaturen werden alvast vaak op afzonderlijke vellen perkament gemaakt en later op de gepaste plaats mee ingebonden.

Uitzonderlijk kunnen we de echte naam van een kopiist of een illustrator met een werk verbinden, in plaats van een noodnaam te moeten verzinnen. Pancratius de Lyra, broeder van de hiëronymieten in Gent, schreef omstreeks 1504-1506 twee grote *gradualia* voor de Maria Magdalena-leprozerie in Brugge. De hiëronymieten baatten in Gent een Latijnse school en een scriptorium uit. Voor hun boekproductie werkten ze samen met andere centra: de gehistoriseerde initialen en randversieringen in de *gradualia* schrijft men toe aan Cornelia van Wulfskercke, zuster van de karmelietessen van Sion in Brugge. Zij was een zeer actieve miniaturiste die zelf het vak had geleerd van een leek, Grietkin Scheppers. In de kapel van de Maria Magdalena-leprozerie stond gregoriaanse zang vaak op het programma - de kapel beschikte in 1500 over 31 muziekhandschriften.

Hans Bol, *Panoramisch gezicht op Antwerpen en zijn haven*, tempera en gouache op velijn geschilderd en op hout gekleefd, Museum Snijders&Rockxhuis, Antwerpen, © KBC Bank NV, Antwerpen, Museum Snijders&Rockxhuis

Civiel perkament

Perkament en religie lijken samen te horen, maar de Topstukkenlijst telt ook interessante civiele voorbeelden van het gebruik van dit materiaal. De *Insolvente Boedelskamer*, bewaard in het Antwerpse Felixarchief, omvat documenten van Antwerpse handelaars die dateren van 1512 tot 1800. In Antwerpen werden de archieven van *insolvente*, of faillierende, bedrijven en kooplui in beslag genomen door een gerechtsdienaar, de *amman*, dit om de schuldeisers te beschermen. Het geheel levert een fantastische bron van kennis op over het Antwerpse economische leven, met zijn wijdvertakte netwerken, vooral in de gloriejaren van de zestiende en de zeventiende eeuw.

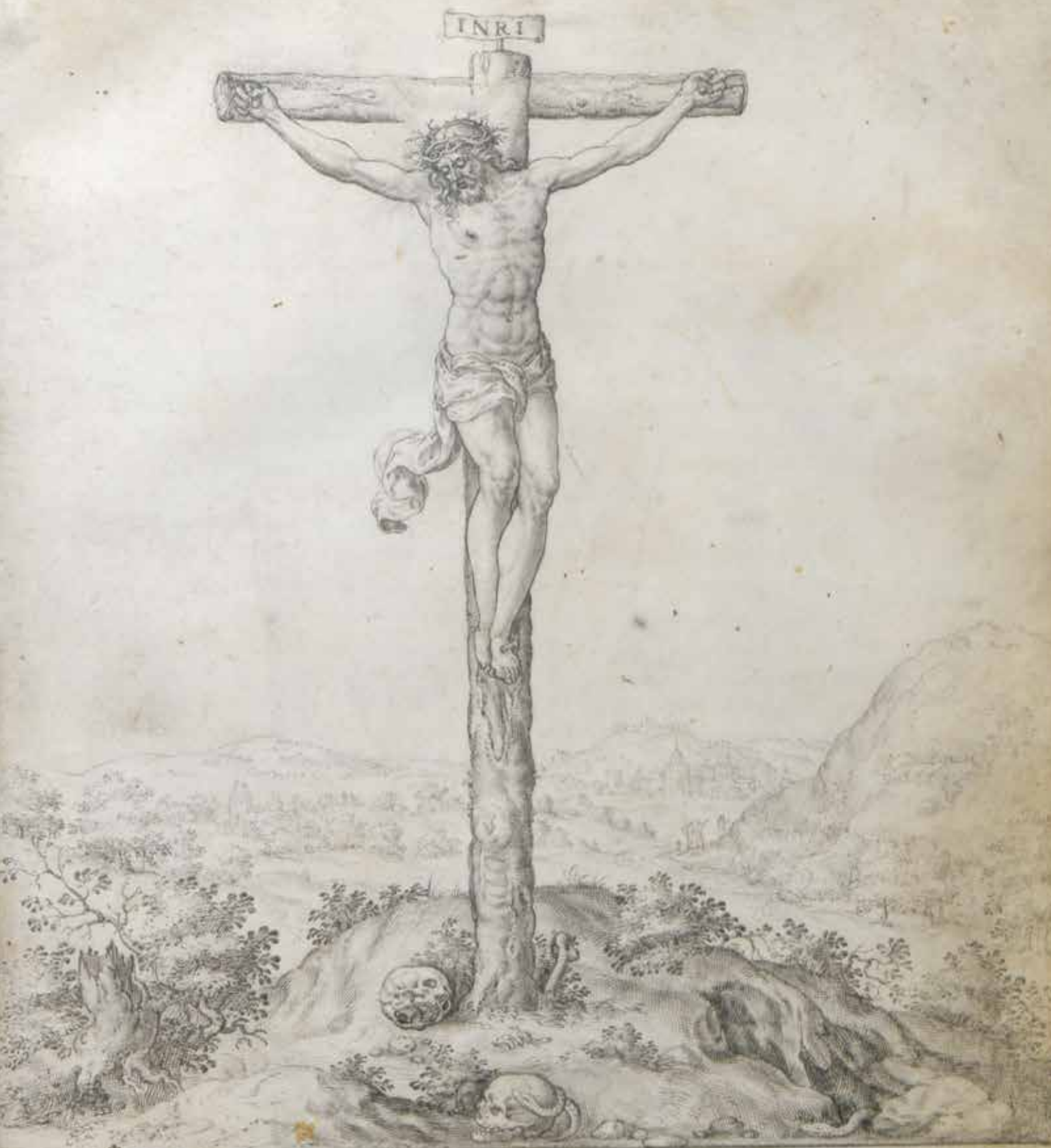
In 1504-1505 maakte een nobele onbekende een ander belangrijk economisch document: een vijf en een halve meter lange kaart van de Schelde, van Rupelmonde tot aan de Noordzee. Hiervoor werden tien vellen perkament aan elkaar gehecht en beschilderd. Plaatsnamen, landschapskenmerken en types van zeeschepen staan er overvloedig op afgebeeld: deze kaart biedt een magnifieke momentopname van het leven op en langs een levensader.

In het Felixarchief bewaart men ook het *Privilegeboek van de Antwerpse Natie van de Goudsmiden*: een schrift met voorin een afbeelding van een gekruisigde Christus, in 1575 zeer fijn met de pen getekend door de graficus Hans Collaert I (die hiervoor, volgens het eveneens in het Felixarchief bewaarde *Rekenboek van de Natie*, een pond Vlaams betaald kreeg). Dit is een van de zeldzaam bewaarde tekeningen van Collaerts hand en het is meteen een meesterwerkje, qua stijl te vergelijken met het 'penwerk' van de befaamde graveur en tekenaar Johannes Wierix.

Pancratius de Lyra en Cornelia van Wulfskercke, *Twee gradualia voor de Maria Magdalenaeprozerie in Brugge, 1504-1506*, Openbare Bibliotheek (Hoofdbibliotheek Biekorf), Brugge

Vier sweer Ick. Van nu Doordane: goet.
 alhieron Suldebruer van die goudsmieden. t'Antwerpen te syne. Dille. Dille.
 preuelegien: ordonnancien statuten: nieuwe ende omme te onderhouden.
 Ende of Ick yet hoorde dat den ambachte vanden goudsmieden: Contrarie
 ware: Dat sal Ick goet: mynen Deken en Oudermans: te Kennen
 alicuen: So moet mye Godt helpen: Ende alle syn Heyliken.

In 1583 schilderde de Mechelse miniaturist Hans Bol (1534-1593) een gezicht op Antwerpen, met gouache en tempera op velijn, een delicate soort perkament. Te herkennen zijn de (verdwenen) Sint-Michielsabdij, de toren van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, de toren van de Sint-Andrieskerk, het Steen en daarachter de verdwenen Sint-Walburgiskerk. De stad oogt mooi, sereen en welvarend, amper twee jaar voor de belegering door Alexander Farnese. Stadsgezichten uitgevoerd als precieze kunstwerkjes in schitterende kleuren waren een specialiteit van deze meester, die mogelijk zichzelf, in elegant zwart gekleed, op de voorgrond afbeeldde terwijl hij aan het werk is.

Soms komen er bij een inventarisatie van een museum vergeten dingen aan het licht die de Topstukkenlijst meteen waardig zijn. In het Merghelynck Museum in leper vond men in 1994 een anonieme pentekening op perkament terug van het praalgraf van Maria van Bourgondië (Onze-Lieve-Vrouwekerk, Brugge), wellicht op vraag van de beeldhouwer Jacques Jonghelinck (1530-1606). Van Filips II had hij de opdracht gekregen om als

Anoniem, *Praalgraf van Maria van Bourgondië*, 1558, 40,9 x 58,7 cm, Merghelynck Museum, leper

Anoniem, *Scheldekaart van Rupelmonde tot aan de Noordzee*, 1504-1505, 75 x 547 cm, Felixarchief, Antwerpen

pendant een praalgraf te ontwerpen voor Karel de Stoute, de vader van Maria van Bourgondië. Mogelijk heeft Jonghelinck deze tekening in 1558 aan de koning voorgelegd als geheugensteun of model. Of bestelde Filips II de tekening voor zijn beeldhouwer?

Je weet zeker dat je je bevindt in een gebied met een rijke kunstgeschiedenis wanneer naamloze meesters dergelijk goed werk leveren, dat vijfhonderd jaar later haast per toeval wordt teruggevonden.

Selectie topstukken perkament

- Anoniem, *Evangelarium met zilverbeslag*, 10e-14e eeuw, Teseum, Tongeren (beschermd sinds 28 november 2007)
- Middeleeuwse bibliotheek van de cisterciënzerabdij Ten Duinen, 12e-15e eeuw, Openbare Bibliotheek (Hoofdbibliotheek Biekorf), Brugge (beschermd sinds 23 maart 2015)
- Meester(s) van de Goudrankengroep, *Getijdenboek*, 1430, Openbare Bibliotheek (Hoofdbibliotheek Biekorf), Brugge (beschermd sinds 27 juli 2024)
- Pancratius de Lyra en Cornelia van Wulfskercke, *Twee gradualia voor de Maria Magdalenaleprozerie in Brugge*, 1504-1506, Openbare Bibliotheek (Hoofdbibliotheek Biekorf), Brugge (beschermd sinds 28 november 2007)
- Insolvente Boedelskamer, 1512-1800, Felixarchief, Antwerpen (beschermd sinds 9 juli 2012)
- Anoniem, *Scheldekaart van Rupelmonde tot aan de Noordzee*, 1504-1505, Felixarchief, Antwerpen (beschermd sinds 8 november 2007)
- Hans Collaert I, *Gekruisigde Christus*, pentekening in het *Privilegieboek van de Natie van de Goudsmiden*, 1575, Felixarchief, Antwerpen (beschermd sinds 27 mei 2021)
- Hans Bol, *Gezicht op Antwerpen vanuit het zuiden*, 1583, Museum Snijders&Rockoxhuis, Antwerpen (beschermd sinds 28 november 2007)
- *Praalgraf van Maria van Bourgondië*, 1558, Merghelynck Museum, leper (beschermd sinds 28 november 2007)